

Załączny, Jolanta

Ludność Płocka w latach 1918-1939 na tle społeczeństwa Polski

Notatki Płockie 31/3-128, 18-23

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

temat odnaleźć można w: Halina Kostanecka, 50 Inkunabułów, W Bibliotece im. Zielińskich Towarzystwa Naukowego Płockiego, Towarzystwo Naukowe Płockie, Płock 1985, s. 6.

- ¹³ W r. 1980 przy Mławskim Oddziale PTAiN powstało Koło w Płocku, liczące wówczas 22 osoby. Wśród członków założycieli Koła — od 1984 r. Samodzielnego Oddziału PTAiN — znalazł się również i autor niniejszego opracowania. Szerzej nt. działalności płockich kolekcjonerów zob. «Mławska Kronika Archeologiczno-Numizmatyczna», PTAiN Oddział w Mławie, Mława 1980, s. 6—7, Andrzej Ciesiulski, Roman Kwaśnicki, Jerzy Stepniak, Medale, Monety i Pieniądże Papierowe 1944—1984 — Informator do Wystawy Zorganizowanej w ramach Obchodów 40-lecia PRL, Muzeum Mazowieckie w Płocku, Płock 1984, a także Andrzej Ciesiulski, Zdzisław Komadowski, Wystawa w 40 rocznicę Zwycięstwa nad Faszyzmem — Nigdy Więcej Wojny, Informator do Wystawy w Klubie MPiK, Płock 1985.
- ¹⁴ Elżbieta Jędrysek-Migdalska, *op. cit.*, s. 3.
- ¹⁵ Szerzej Adam Więcek, *op. cit.*, s. 254—325, a także: Marian J. Brzezicki, *Medale i odznaki polskie i Polski dotyczące bite poza Polską w latach 1939—1977*, Londyn 1979, Marian Gumowski, *Medale Polskie*, Warszawa 1925, Dariusz Kaczmarzyk, *Rzeźba polska od XVI do początku XX wieku*, Warszawa 1973, Jacek Strzałkowski, *Słownik medalierów*, Polska Akademia Nauk, Instytut Sztuki, Warszawa 1982.
- ¹⁶ W recenzji Mieczysława Czernieckiego o Katalogu Jacka Strzałkowskiego czytamy między innymi: „Dobrze się stało, że Komisja Numizmatyczna ZG PTAiN wydała dawno oczekiwany przez kolekcjonerów i miłośników medalierstwa katalog, znanego kolekcjonera łódzkiego, stanowiący owoc jego 15-letniej benedyktyńskiej pracy badawczej nad medalierstwem polskim I połowy XX w. W okresie tym prowadził autor poszukiwania materiałów źródłowych oraz eksponatów w różnych zbiorach państwowych i prywatnych, a także bogatą korespondencję z muzeami i kolekcjonerami za granicą. W wyniku tego zgromadził 1100 obustronnych opisów i zdjęć medali, co pozwoliło mu na opracowanie omawianego katalogu”, w: «Medalierstwo i Falerystyka», Nr 2, str. 29—30.
- ¹⁷ Opis medali — katalog Teresy Kwiatkowskiej, *Medale z lat 1890—1920, w zbiorach Muzeum Mazowieckiego w Płocku*, katalog Muzeum Mazowieckiego w Płocku, Płock, 1982, s. 19, poz. 56 i 57.
- ¹⁸ Jacek Strzałkowski, *Medale Polskie 1901—1944*, Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne, Komisja Numizmatyczna, Warszawa 1981, s. 8 i 14. Brak litery R w opisie medalu świadczy o pospolitości, R — oznacza medal rzadki, RR — bardzo rzadki, RRR — wyjątkowo rzadki.
- ¹⁹ Opis medalu — katalog Jacka Strzałkowskiego, *op. cit.*, s. 58, poz. 169, reprodukowany na tablicy XIV.
- ²⁰ Przebieg uroczystości jubileuszowych 50-lecia kapłaństwa protektora IV Zjazdu Katolickiego ks. Arcybiskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego odnaleźć można w: Tadeusz Świecki i Franciszek Wybult, *Mazowsze Płockie w Czasach Wojny Światowej i Powstania Państwa Polskiego*, Czcionkami Drukarni Toruńskiej S.A. w Toruniu, rok 1932, s. 545—550.
- ²¹ Opis medalu — katalog Jacka Strzałkowskiego, *op. cit.*, s. 160, poz. 698, reprodukowany na tablicy L1.
- ²² Materiały źródłowe o działalności Towarzystwa Rolniczego zawierają monografie Franciszka Wybulta; *Tow. Roln. Gubernjalne i Okręgowe Płockie oraz Okręgowe Towarzystwo Rolnicze Ziemi Dobrzyńskiej w latach 1907—1930*. Zob. także: Tadeusz Świecki i Franciszek Wybult, *op. cit.*, s. 172—176.
- ²³ Adam Więcek, *op. cit.*, s. 293—295.
- ²⁴ Opis medalu — katalog Jacka Strzałkowskiego, *op. cit.*, s. 197, poz. 891.
- ²⁵ Jacek Strzałkowski, *Słownik Medalierów*. Polska Akademia Nauk, Instytut Sztuki, Warszawa 1982.

JOLANTA ZAŁĘCZNY

Ludność Płocka w latach 1918—1939 na tle społeczeństwa Polski

Zagadnienie stanu liczbowego ludności Płocka było niejednokrotnie przedmiotem analiz. Odnosiły się one, niestety, wyłącznie do okresu Polski Ludowej.¹ Natomiast lata II Rzeczypospolitej nie doczekały się wnikliwszych badań statystycznych. Wiąże się to zapewne ze znacznymi lukami w materiale źródłowym, a i posiadane źródła nie są jeszcze dostatecznie zbądane.² A przecież ustalenie tak istotnych danych, jak stan ludności na przestrzeni lat 1918—1939 jest absolutnie konieczne. Bez tego trudno właściwie mówić i pisać o przeszłości Płocka. Zadanie to nie należy jednak do łatwych, głównie ze względu na fakt, iż w omawianym okresie nie prowadzono systematycznych rejestrów statystycznych.

W odrodzonej Polsce przeprowadzono dwa spisy powszechne, w roku 1921 i 1931. Spis z roku 1921 sporządzono pod kątem składu narodowościowego ludności państwa polskiego. Natomiast w roku 1931 za kryterium przyjęto używany język oraz wyznawaną religię.³ Wyniki obydwu spisów posłużyły historykom jako podstawa do opracowań na temat stanu ludności Polski, dają one również obraz wielkości Płocka.

Według wspomnianego spisu z 1921 roku ludność Polski liczyła 27 177 000.⁴ Skomplikowany bieg historii uczynił z Polski państwo wielonarodowościowe, z podanej liczby około 27,2 mln osób dwie trzecie stanowili Polacy. Było ich 18,8 mln (69,2%). Pozostałe 30,8% (to

jest ok. 8,4 mln) przypada na mniejszości narodowe. Należy jednak sądzić, że faktycznie liczebność ludności niepolskiej była wyższa. Niektórzy historycy (m.in. H. Zieliński) szacują ją na 35—37%. Przyjmując jednak dane omawianego spisu powszechnego, we wspomnianej liczbie 8,4 mln Ukraińcy stanowili 14,0% (3,8 mln), Żydzi 7,8% (2,1 mln)⁵, Białorusini 3,9% (1,1 mln), Niemcy 3,8% (1 mln). Na pozostałe narodowości przypadało 1,3% (0,4 mln).⁶

Ludność Polski wg spisu z 1921 roku

narodowość	%	mln
Polacy	69,2	18,8
Ukraińcy	14,0	3,8
Żydzi	7,8	2,1
Białorusini	3,9	1,1
Niemcy	3,8	1,0
inne	1,3	0,4
	ogółem	27,2

Omawiany spis powszechny został przeprowadzony 30 września 1921 roku na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 9 czerwca 1921 roku. Na posiedzeniu Magistratu miasta Płocka w dniu 4 stycznia 1921 powołano komisję spisową, w skład której weszło szereg osób reprezentujących władze, urzędy i instytucje społeczne miasta. Z ramienia Rady Miejskiej do komisji weszli trzej jej członkowie: Brzuski, Jędrzejewski i Szczepański. Magistrat reprezentował ławnik Gałkowski, instytucje społeczne — nauczyciel Rogacki i Maciesza z Towarzystwa Naukowego Płockiego. Urzędnikami państwowymi zasiadającymi w komisji byli: Gilewski — inspektor pracy, Kobyłecki — sekretarz Sądu Okręgowego oraz Skupiński. Natomiast urzędników komunalnych reprezentowali: budowniczy Wysocki i sekretarz Rady Miejskiej Janicki.⁷

W celu sprawnego przeprowadzenia spisu całe miasto podzielono na obwody. Z uwagi na fakt, że wykaz ten daje rozeznanie w wielkości ówczesnego Płocka oraz informuje o nazwach istniejących wtedy ulic, autorka uznała za celowe przytoczenie go w całości.

Wykaz podziału miasta Płocka na obwody⁸

Nr obwodu	Ulice
1	Działki I, II, III, Aleje Nr 1—22 ⁹
2	Płońska ¹⁰
3	Błonie, Misjonarska ¹¹ , Warszawska, Wiatraki
4	Królewiecka, Dominikańska ¹²
5	Tumska, Nowy Rynek, Ostatnia
6	Więzienna ¹³
7	Kolegialna, Jędrzejewo, Plac Floriański ¹⁴ , Kóstrogaj, folwark
8	Mostowa, Rybaki, berlinki i parostatki przy brzegu Wisły
9	Grodzka, Teatralna, Gimnazjalna ¹⁵
10	Stary Rynek ¹⁶ , Zduńska, Piekarska
11	Dobrzyńska, Nowa, Aleje Nr 23—28
12	Parowa
13	Bielska
14	Szeroka ¹⁷
15	Jerozolimska, Niecała, Synagogałna, Plac Kanoniczny ¹⁸

Według spisu z 1921 roku Płock zamieszkiwało 25 770 osób.¹⁹ Taka liczba ludności klasyfikowała go w grupie miast średnich. Ludność miejska Polski wg wielkości miast przedstawiała się bowiem następująco (stan z dnia 30 września 1921 r.):²⁰

	miasta	ludność w tys.	%
ogółem	611	6608	24,6
powyżej 1 mln	—	—	—
100—1000 tys.	6	2090	7,8
20—100 tys.	43	1663	6,2
10—20 tys.	62	842	3,1
5—10 tys.	146	1005	3,7
poniżej 5 tys.	354	1008	3,8

W porównaniu do danych z lat wcześniejszych nastąpił wzrost zaludnienia miasta. Pod koniec XIX wieku (dane z 1897 r.) Płock liczył 21,6 tys. mieszkańców²¹, w roku 1913 ludność Płocka liczyła 30 612 osób, obszar miasta wraz z Wisłą wynosił 1678 ha, średnia gęstość zaludnienia 18,2 osoby na 1 ha. Na jednego mieszkańca przypadało 548 m².²²

Dane dotyczące ludności miasta uzyskane w wyniku spisu zostały opublikowane w „Dzienniku Zarządu miasta Płocka” z roku 1922. W momencie spisu w mieście przebywało 25 770 mieszkańców, nieobecnych było 647 osób. Wśród obecnych mężczyźni stanowili 45,37% czyli 11 692, a kobiety 54,63% (14 078). Na 100 mężczyzn przypadało 120 kobiet. Z ogólnej liczby 25 770 osób 19 576 było Polakami, na inne narodowości przypadało 6194. Polacy stanowili więc 75,96% ogółu społeczności miasta. Podział ludności według wyznań przedstawiał się następująco. Największą grupę, bo aż 67,55% stanowiły osoby wyznania rzymskokatolickiego, było ich 17 407. Drugą co do wielkości grupę wyznaniową stanowili Żydzi — 7266 osób (28,2%) dalej wyznanie ewangelickoaugsburskie 438 osób (1,7%). Mariawitów było w Płocku 310 (1,2%), ludności wyznania prawosławnego — 303 (1,17%). Nieznaczną grupę, bo stanowiącą 0,06% ogółu ludności (16 osób) stanowili wyznawcy kościoła ewangelickoreformowanego, pozostałe 20 osób (0,12%) nie potrafiło zakwalifikować się do żadnej z podanych wyżej grup wyznaniowych.²³

Ludność Płocka w roku 1921

Wyznanie	Ilość osób	%
rzymskokatolickie	17 407	67,55
mojżeszowe	7 266	28,2
ewangelickoaugsburskie	438	1,7
mariawickie	310	1,2
prawosławne	303	1,17
ewangelickoreformowane	16	0,06
bliżej nieokreślone	20	0,12

Oprócz danych informujących o ludności, znalazły się w wynikach spisu wiadomości natury socjologiczno-gospodarczej. Urzędnicy spisowi naliczyli w mieście 658 nieruchomości, 1147 budynków mieszkalnych i 18 niemieszkalnych, ale zamieszkałych. Na jeden budynek mieszkalny przypadało 22,4 mieszkańca. Mieszkań w mieście było 5906, a więc jedno mieszkanie zamieszkiwało statystycznie 4,3 osoby. W ówczesnym Płocku wyszczególniono 5437 gospodarstw rodzinnych, natomiast samotnie żyło 627 osób.²⁴ Gęstość zaludnienia Płocka wynosiła w 1921 roku 13 osób na 1 ha (wg Z. Sokołowskiego i M. Sołtysiaka)²⁵, a wg T. Kołodziejaka — 15,3 mieszkańca nr 1 ha.²⁶

W niedługim czasie nastąpił wzrost zarówno obszaru, jak i liczby ludności. Zostało to spowodowane włączeniem w granice miasta lewo-

brzeżnego Radziwia.²⁷ Na temat stanu Płocka z końca lat dwudziestych ciekawych danych dostarcza opis miasta z roku 1929.²⁸ Obszar miasta liczył wówczas 2199 ha²⁹, a zamieszkiwało je 32 909 osób. Średnia gęstość zaludnienia wynosiła 14,9 osoby na 1 ha. Niestety, brak w opisie informacji o składzie narodowościowym lub wyznaniowym ludności. Jest za to szczegółowy wykaz zawodów uprawianych przez mieszkańców.

Nazwa zawodu	Liczba rzemieślników
krawiec	116
szewc	98
rzeźnik	56
stolarz	26
fryzjer	18
malarz	18
piekarz	16
blacharz	16
czapnik	12
zegarmistrz	11
fotograf	5
kowal	4
cieśla	4
cukiernik	2
szczotkarz	2
powroźnik	2
steimach	2
ogółem	408

Ponadto 227 osób pracowało na etatach nauczycielskich (78 w szkołach powszechnych i 149 w średnich).

Następne dane pochodzą z roku 1931, kiedy to miał miejsce wspomniany już drugi spis powszechny. Polska liczyła wówczas 32 133 tys. mieszkańców. W przeliczeniu na 1 km² przypadały 83 osoby, 27% ogółu ludności zamieszkiwało w miastach.³⁰ Za kryterium spisu ludności przyjęto używany język oraz wyznawaną religię. Językiem polskim posługiwało się 69,1% ogółu społeczeństwa, co stanowiło 22 208 tys. osób. Pozostałe 30,9% (9925 tys.) przypadało na inne języki.³¹ Podane tu informacje różnią się nieco od danych cytowanych przez znawców tego okresu. Dlatego statystykę narodowościową autorka podaje wg H. Zielińskiego, J. Bardacha, B. Leśnodorskiego i M. Pietrzaka. Wg wymienionych autorów odsetek ludności

polskiej wynosił 68,9, językiem ukraińskim posługiwało się 13,9%, białoruskim 3,1%, hebrajskim 8,6% niemieckim 2,3%, na pozostałe języki przypadało 3,2% (w tym 2,2% ludności podało w rubryce „używany język” określenie „tutejszy”).³²

Ludność Polski wg spisu z 1931 roku

Narodowość	%	tys.
Polacy	68,9	22 139,637
Ukraińcy	13,9	4 466,487
Żydzi	8,6	2 763,438
Białorusini	3,1	996,123
Niemcy	2,3	739,059
inne	3,2	1 028,256
ogółem		32 133,000

Natomiast skład ludności wg wyznań przedstawiał się następująco: największą grupę stanowili rzymskokatolicy — 64,8% (głównie Polacy), 11,8% stanowili wyznawcy religii prawosławnej (przeważnie Białorusini i częściowo Ukraińcy), 10,4% to grekokatolicy, wśród których przeważali Ukraińcy, Żydzi byli wyznawcami religii mojżeszowej — 9,8, ewangelików było w społeczeństwie polskim 2,6% (głównie mniejszość niemiecka), 0,6% to wyznawcy innych religii.³³

Jak już wspomniano 27% ludności stanowili mieszkańcy miast. Warto znów spojrzeć na tabelę obrazującą ludność Polski wg wielkości miast (stan z 9 grudnia 1931 roku).³⁴

	miasta	ludność w tys.	%
ogółem	636	8689	27,2
powyżej 1 mln	1	1179	3,7
100—1000 tys.	10	2170	6,8
20— 100 tys.	57	2080	6,5
10— 20 tys.	83	1099	3,4
5— 10 tys.	177	1233	3,9
poniżej 5 tys.	308	928	2,9

W grupie miast liczących 20—100 tys. mieszkańców znalazł się też Płock. Wg spisu z grudnia 1931 roku liczył on 32 998 osób.³⁵ Kobiety

stanowiły 53,3% tej liczby (tj. 17 599), mężczyźni było 15 399.³⁶ Na jednym ha mieszkało 19,7 osób, natomiast na jednego mieszkańca przypadało 509 m² (dla porównania w roku 1921 — 651 m², przy zaludnieniu 15,3 osoby na 1 ha).³⁷

Jeśli chodzi o posługiwanie się językami to największa grupa Płocczan, bo 26,3 tys. (79,8%) podała w ankiecie spisowej język polski. Na inne języki przypadało 20,2%, z tego język hebrajski 19,4% (6,4 tys.), po 0,4% na niemiecki i rosyjski.³⁸

Język urzędowy	%	tys.
język polski	79,8	26,3
język hebrajski (lub żydowski)	19,4	6,4
język niemiecki	0,4	0,125
język rosyjski	0,4	0,124
język ukraiński		0,014
język czeski		0,001

Natomiast grupy wyznaniowe przedstawiały się następująco. Największy odsetek ludności wyznawał religię rzymskokatolicką, wierni kościoła katolickiego stanowili 76,4% ogółu mieszkańców miasta (tj. 25,2 tys.). Drugą co do liczebności grupą byli wyznawcy religii mojżeszowej — 20% (6,6 tys.). Na inne wyznania przypadało 3,6%. W tej grupie znaleźli się reprezentanci wyznania ewangelickiego — 476 osób, prawosławnego — 253 osoby oraz 488 osób innych wyznań chrześcijańskich.³⁹

Religia	%	Liczba ludności w tys.
katolicyzm	76,4	25,2
wyznanie mojżeszowe	20,0	6,6
wyznanie ewangelickie	3,6	0,476
wyznanie prawosławne		0,253
inne		0,488

Poza ścisłymi danymi demograficznymi spis przyniósł też interesujące informacje natury socjalno-społecznej. Warto, idąc w ślady A. Rajkiewicza, omówić je nieco dokładniej. Struktura zatrudnienia ludności przedstawiała się następująco. Źródłem utrzymania największej grupy społecznej, bo liczącej 13,2 tys. był przemysł i rzemiosło, dla 5 tys. — był handel, 3,1 tys. osób było związanych ze służbą publiczną, instytucjami społecznymi oraz kościołem, komunikacja zatrudniała 2,8 tys., rolnictwo 1,4

tys. Liczną grupę stanowiła służba domowa (1062 osoby).⁴⁰ Powyższe dane odnosiły się do osób czynnych i biernych zawodowo. Ci pierwsi stanowili grupę liczącą ok. 14 tys. osób, z czego 8,3 tys. (59,2%) to pracownicy najemni. Z ogólnej liczby ludności Płocka 3,5 tys. osób nie pracowało. Byli w tej grupie zarówno emeryci jak i osoby pozostające w więzieniach i zakładach opieki społecznej. Ponadto jedna szóstka społeczeństwa miasta pozostawała bez pracy, było to ponad 5,5 tys. osób (nie licząc ludności bezrobotnej w rolnictwie). Jeśli chodzi o ludność zawodowo czynną to liczyła ona 8651 osób. Ponad połowa, bo 4971 pracowało w zakładach przemysłowych i warsztatach rzemieślniczych. W handlu były zatrudnione 1954 osoby, w służbie publicznej 1328 (w tym też księża), w oświacie i kulturze — 398 osób.⁴¹

Zródło utrzymania ludności miasta	Liczba osób tys.	Osoby zawodowo czynne
przemysł i rzemiosło	13,2	4971
handel	5,0	1954
służba publiczna, kościoł	3,1	1328
komunikacja	2,8	brak danych
rolnictwo	1,4	brak danych
oświata i kultura	brak danych	398

Na wspomnianą liczbę 32 998 mieszkańców Płocka przypadało 14 851 izb⁴², jedną izbę zamieszkiwało więc statystycznie 2,2 osoby.

Właściwie na roku 1931 kończą się dokładne dane statystyczne. Już do wybuchu wojny nie

prowadzono żadnego spisu. Autorzy *Małego Rocznika Statystycznego* powoływali się wciąż na dane z roku 1931 nieznacznie je tylko aktualizując. I tak w roku 1935 oszacowano liczbę ludności Płocka na 33 tys.⁴³ przy ogólnej liczbie 33,4 mln mieszkańców kraju⁴⁴, a w 1936 Płock liczył 32,8 tys.⁴⁵ (Polska zaś 33,8 mln).⁴⁶

Ostatnie informacje o wielkości miasta pochodzą z roku 1938. Płock posiadał wówczas 33 840 mieszkańców. Obszar miast wynosił 2600 ha, gęstość zaludnienia 13 osób na jeden ha⁴⁷, a na jednego mieszkańca przypadało 768 m².⁴⁸

Warto też prześledzić dane obrazujące ruch naturalny ludności Płocka w roku 1938 (w liczbach bezwzględnych na 1000 ludności). W miesiącu zawarto 235 małżeństw, urodziło się 714 niemowląt, z czego zmarło 80 (11,2%). Ogółem było 438 zgonów. Wielkość przyrostu naturalnego określono na 276 osób.⁴⁹

Ostatni rok II Rzeczypospolitej jest białą plamą w statystyce. Wiadomo, że obszar Polski wynosił w roku 1939 389 720 km², zamieszkiwało go 32 348 100 osób. Na jeden km² przypadały 83 osoby.⁵⁰ Natomiast w odniesieniu do Płocka dane statystyczne mają charakter szacunkowy. Większość autorów prac z zakresu historii miasta przyjmuje, że Płock liczył wówczas ok. 35 tys. mieszkańców.⁵¹ Nieco od tej liczby odbiegają informacje A. Goszczyckiego, który podaje, że w 1939 miasto zamieszkiwało 33 841 osób.⁵² Autorzy opracowania **Płock i okolice**, A. Czumiński i M. Jachnis, szacują liczbę ludności Płocka na 27 700 osób⁵³, co wydaje się jednak liczbą zbyt zaniżoną.

Ta różnorodność stanowisk wynika z braku konkretnych danych obrazujących wielkość miasta w przededniu wybuchu wojny. Jakkolwiek podana liczba ma wciąż charakter hipotezy. Z pewnych informacji wiadomo jedynie, że w roku 1941 Płock liczył 25,1 tys. ludności, a w roku po zakończeniu wojny (1946) 28,5 tys.⁵⁴ W okresie okupacji miasto straciło 11,5 tys. obywateli.⁵⁵

PRZYPISY

¹ Por. np. J. Chojnacki, *Płock 1969 w liczbach*, Płock 1969; tenże, *Płock 1973 w liczbach*, Płock 1973; T. Kołodziejak, *Płock 1981 w liczbach*, Płock 1982; *Płock w Polsce Ludowej 1945—1970*, Płock 1970.

² Dokładne ich poznanie utrudnia m.in. fakt, że tak ważne materiały archiwalne, jak zespół Akt miasta Płocka przechowywane w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Płocku pozostaje wciąż w stanie dalekim od uporządkowanego. Przy wielkiej potrzebie poznania przeszłości naszego miasta wydaje się konieczne spowodowanie przeprowadzenia stosownych prac przez personel Archiwum w celu umożliwienia maksymalnego wykorzystania zasobów przez historyków — regionalistów.

³ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia państwa i prawa polskiego*, Warszawa 1977, s. 475.

⁴ B. Olszewicz, *Obraz Polski dzisiejszej. Fakty, cyfry i tablice*, Warszawa 1928, s. 112.

⁵ W pracy *Żydzi w Polsce Odrodzonej* pod red. I. Schipperera, A. Tartakowera, A. Hafftki, t. II, Warszawa (b.d.), s. 186, znaleźć można informację, że wg statystyki wyznaniowej ludności wyznania mojżeszowego stanowiła w roku 1921 10,4% ogółu społeczeństwa Polski.

⁶ Wszystkie dane przytoczone za B. Olszewicz, *op. cit.*

⁷ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Płocku (dalej cyt. WAP Płock), *Akta miasta Płocka* (dalej cyt. AMP), sygn. 23 908.

⁸ *Tamże*.

⁹ Dawna nazwa Aleje obejmuje 3 współczesne ulice: Aleje S. Jachowicza, J. Kilińskiego i F. Kobylińskiego, patrz T. Kołodziejak, *op. cit.*, s. 55.

¹⁰ Obecnie ul. Z. Padlewskiego.

¹¹ Obecnie ul. B. Bieruta.

- ¹² Aktualnie ulica nosi nazwę 1 Maja.
- ¹³ Od roku 1918 jest to ulica H. Sienkiewicza, patrz *Dziesięć wieków Płocka*, Płock 1969, s. 95.
- ¹⁴ Obecnie Plac Obrońców Warszawy. Plac wielokrotnie zmieniał nazwę. W XIX wieku nosił nazwę Placu Floriańskiego, znajdowała się tam cerkiew prawosławna, podium dla orkiestry, fontanna. W 1929 cerkiew rozebrano, wkrótce na Placu pobudowano amfiteatr. Zmieniono nazwę Placu na Plac Marszałka Józefa Piłsudskiego. Swój obecną nazwę uzyskał w roku 1947. *tamże*, s. 96—97.
- ¹⁵ Od 1921 ulica Marszałka St. Małachowskiego.
- ¹⁶ W 1945 zmieniono nazwę na Plac M. Nowotki.
- ¹⁷ Obecnie ul. J. Kwiatka. Dzisiejszy jej wygląd pochodzi z roku 1929.
- ¹⁸ Plac G. Narutowicza.
- ¹⁹ Taką liczbę ludności podaje *Dziennik Zarządu miasta Płocka*, Nr I—III, 1922, s. 10 oraz M. Maciesza, *Przewodnik po Płocku*, Płock 1928, s. 87. Natomiast A. Goszczycki w artykule *Ludność miasta Płocka w cyfrach*, «Notatki Płockie», Nr 1/23 (1962), s. 35—38 informuje, że w roku 1921 Płock liczył 25 752 osoby.
- ²⁰ *Mały Rocznik Statystyczny* (dalej cyt. MRS), 1933, GUS 1933, s. 6.
- ²¹ A. Rajkiewicz, *Ludność Płocka, jej aktywność zawodowa i wykształcenie*, (w) Płock w Polsce Ludowej 1945—1970, Płock 1970, s. 55.
- ²² T. Kołodziejak, *op. cit.*, s. 27.
- ²³ *Dziennik Zarządu miasta Płocka*, Nr I—III, 1922, s. 10; M. Maciesza, A. Maciesza, *op. cit.*, s. 87.
- ²⁴ WAP Płock, AmP, sygn. 23 908.
- ²⁵ Z. Sokołowski, M. Sołtysiak, *Płock, urbanistyka i architektura*, Warszawa 1975, s. 100.
- ²⁶ T. Kołodziejak, *op. cit.*, s. 27. Warto dodać, że gęstość zaludnienia kraju wynosiła wówczas 70 osób/km², patrz H. Zieliński, *Historia Polski 1914—1939*, Warszawa 1983, s. 117.
- ²⁷ Obszar Radziwia wynosił 7,83 km².
- ²⁸ WAP Płock, AmP, sygn. 22324.
- ²⁹ Obszar bez Wisły, natomiast wraz z rzeką — 2461 ha.
- ³⁰ MRS, 1931, GUS 1931, s. 9. Różne opracowania podają jednak nieco odbiegające od tej liczby dane, np. H. Zieliński, *op. cit.*, informuje, że Polska liczyła 31 960 000 mieszkańców.
- ³¹ MRS 1931, GUS 1931, s. 9. Wspomniany już zespół J. Bardach, B. Leśnodorski i M. Pietrzak podaje, że ludność posługująca się językiem polskim stanowiła 68,9% ogółu społeczeństwa (s. 475).
- ³² H. Zieliński, *op. cit.*, s. 125. Przyjmuje się jednak znaczne rozbieżności w danych szacunkowych. Dopuszczalne są więc wahania liczebności poszczególnych grup narodowościowych. Dla Polaków przyjmuje się 64—69%, dla Ukraińców 14—16%, Żydów 8—10%, Białorusinów 4—6%, Niemców 2—3%, J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 475.
- ³³ H. Zieliński, *op. cit.*, s. 126.
- ³⁴ MRS 1933, GUS 1933, s. 6.
- ³⁵ T. Kołodziejak, *op. cit.*, s. 27.
- ³⁶ A. Rajkiewicz, *op. cit.*, s. 55—58.
- ³⁷ T. Kołodziejak, *op. cit.*, s. 27.
- ³⁸ Język niemiecki — 125 osób, rosyjski — 124, ukraiński — 14, czeski — 1, A. Rajkiewicz, *op. cit.*, s. 55.
- ³⁹ *Drugi powszechny spis ludności z dn. 4 XII 1931*, «Statystyka Polski», seria C, zeszyt 57.
- ⁴⁰ *Tamże*.
- ⁴¹ Szersze omówienie tych danych A. Rajkiewicz, *op. cit.*, s. 55—56.
- ⁴² A. Goszczycki, *op. cit.*, s. 37.
- ⁴³ MRS 1935, GUS 1935, s. 15.
- ⁴⁴ *Tamże*, s. 7.
- ⁴⁵ MRS 1936, GUS 1936, s. 15. Jedynie nieco więcej szczegółów dotyczy powiatu płockiego. W 1935 roku liczył on 1485 km² i 127,5 tys. ludności, a zaludnienie wynosiło 86 osób/km², w roku 1937 liczba ludności wzrosła do 128,1 tys.
- ⁴⁶ MRS 1936, GUS 1936, s. 8.
- ⁴⁷ W skali kraju: ludność 32 107 300 osób, obszar 388 634 km², gęstość zaludnienia 83 osoby/km²; MRS 1938, GUS 1938, s. 13.
- ⁴⁸ T. Kołodziejak, *op. cit.*, s. 27. Identyczną liczbę mieszkańców podaje *Rocznik Polityczny i Gospodarczy 1939 roku* natomiast wg ankiety Polskiego Związku Miast Płock liczył 35 200 osób, cyt. za J. Chojnacki, *op. cit.*, s. 47. Wg Z. Sokołowski i M. Sołtysiak, *op. cit.*, s. 100, gęstość zaludnienia miasta wynosiła 15,3 osób/ha.
- ⁴⁹ T. Kołodziejak, *op. cit.*, s. 29.
- ⁵⁰ MRS 1939, GUS 1939, s. 12.
- ⁵¹ M. in. autorzy pracy *Płock w okresie XV-lecia władzy ludowej*, Płock 1959, s. 5, Z. Sokołowski, M. Sołtysiak, *op. cit.*, s. 104.
- ⁵² A. Goszczycki, *op. cit.*, s. 35—38.
- ⁵³ A. Czumiński, M. Jachnis, *Płock i okolice*, Warszawa 1956, s. 30.
- ⁵⁴ A. Goszczycki, *op. cit.*, s. 38.
- ⁵⁵ T. Kołodziejak, *op. cit.*, s. 12.